

شناسایی تجارب زیسته دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان لرستان از عوامل مؤثر بر معنویت

سعید رومانی^۱، عباس پورسلیم^۲، صمد رحمتی^۳

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر معنویت دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان و راهکارهای افزایش آن انجام شد. **روش:** روش پژوهش، کیفی است و با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون انجام شده است. جامعه مشارکت کنندگان پژوهش، شامل ۲۰ دانشجومعلم دانشگاه فرهنگیان لرستان بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. به منظور جمع‌آوری داده‌های پژوهش از مصاحبه نیمه‌ساختارمند استفاده شد. داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون، تجزیه و تحلیل شدند. **یافته‌ها:** تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده، منجر به شناسایی چهار مضمون فراگیر و ۱۴ مضمون سازمان‌دهنده، شامل «نقش عوامل اجتماعی انسانی» (کادر اداری فرهنگی و آموزشی، جایگاه علمی اساتید)؛ «نقش محیط و فضا» (نقش دوستان، نقش فضای مجازی، وضعیت خوابگاه، امکانات دانشگاه)؛ «اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی» (عدم پیگیری حصول معرفت معنویت، به کار بستن اصول منطقی تفکر، عدم انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیر) و «محرکها و راهکارها» (مشوقها و انگیزه‌ها، آزادی و پرسشگری، اثرگذاری نیروی انسانی، برگزاری جلسات مذهبی، آگاه کردن دانشجویان) و همچنین ۱۶۲ مضمون پایه شد. **نتیجه‌گیری:** لازمه ایجاد جو معنوی اثرگذار و پایدار در دانشگاه فرهنگیان، منوط به کارایی هرچه بیشتر برنامه‌های فرهنگی، از جمله برگزاری جشنها و مراسم مذهبی مؤثر و آشنایی دانشجومعلمان با معنویت و زیبایی‌ها و آثار آن است. یافته‌های حاصل از این پژوهش می‌تواند جزء برنامه‌های اصلاحی دانشگاه فرهنگیان برای آشنایی عوامل مؤثر در معنویت و راهکارهای افزایش آن باشد.

واژگان کلیدی: معنویت، دانشگاه فرهنگیان، دانشجومعلم، تحلیل مضمون.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۴

۱. استادیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). s.roomani@cfu.ac.ir

۲. استادیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. a.poursalim@cfu.ac.ir

۳. استادیار گروه آموزش روان‌شناسی و مشاوره، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. smd.rahmati@cfu.ac.ir

الف) مقدمه

معنویت^۱ یک موضوع پیچیده و در عین حال عمومی است که بسیاری از افراد در طول زندگی خود به آن مراجعه می‌کنند. این مفهوم می‌تواند در هر فرهنگ و اجتماعی به گونه‌ای متفاوت تفسیر شود و هر فرد می‌تواند معنای خاصی برای خود از آن استخراج کند. این تجربیات معنوی می‌توانند متنوع و شامل دعا، عبادت، تفکر، کمک به دیگران یا حتی ارتباط با طبیعت باشند و احساس آرامش، هدف و معنی عمیق‌تری به زندگی افراد ببخشند. بنابر این، معنویت مفهومی چندبعدی است و تعریف دقیق و کاملی برای آن ارائه نشده است. در بیشتر منابع، معنویت حرکت به سوی تعالی و کمال، ارتباط و اتصال با خود، خدا، طبیعت و جامعه، داشتن معنا و هدف در زندگی و اعتقاد به قدرت بالاتر تعریف شده است. در تعاریف دیگر، معنویت را کوششی برای پیدا شدن حساسیت به خود، دیگران، موجودات غیر انسانی و خدا که درون و فراسوی این کلیت است دانسته‌اند.

از سویی، نبود معنویت می‌تواند به بروز ارزشهای نامناسب و تضاد با اصول اخلاقی و فرسایش ارزشهای اجتماعی و مسئولیت‌پذیری در جامعه منجر شود. به همین سبب از نگاه بسیاری از اندیشمندان، بحران امروز جهان، بحران معنویت است. در همین راستا، در چند دهه گذشته گفتمانهای مبتنی بر معنویت و مذهب به وجود آمده است؛ زیرا رویکردهای مبتنی بر علم، به طور کامل قادر به پاسخگویی بسیاری از مشکلات اساسی بشر نبوده‌اند. ضمن اینکه پاسخهای صرفاً ابزارگرایانه یا سودآورانه به آینده کافی نیست. (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۲)

اندیشمندان بزرگی مانند شهید مطهری و مصباح، معتقدند بزرگ‌ترین بحرانی که جوامع بشری، به ویژه جوامع صنعتی با آن دست به گریبان‌اند، بحران معنویت است. پوچ‌گرایی و نبود معنویت، ریشه همه آلام و رنجها و سرچشمه همه کج‌روی‌های فردی و اجتماعی بشر امروزی است (رضایت و همکاران، ۱۴۰۱). در عین حال، بررسی‌ها و مطالعات مختلف، تأثیرات عمیق و ماندگار انجام فعالیتها و تجارب مذهبی و معنوی، همچون دعا و نماز را روی کاهش فشارها و بیماری‌های جسمی و روانی تأیید و مستند کرده‌اند. معنویت موجب معناداری زندگی انسان و استفاده از رفتارهای عقلانی و منطقی برای حل مشکلات می‌شود. ازدیدگاه جیمز^۲ اصولاً تجارب معنوی و مذهبی معانی‌ای را به زندگی انسان می‌بخشند که به گونه عقلانی یا منطقی قابل قیاس با پدیده‌های دیگر نیست (ابراهیم‌پور و نعمتی، ۱۳۹۵). از دیگر سو،

1. Spirituality
2. James

رچا و پینهیر^۱ (۲۰۲۱) معتقدند معنویت اصولاً به عنوان پدیده‌ای عام در همه انسانها وجود دارد، ولی رشد و پرورش آن مستلزم بسترهای آموزشی مناسب در نظامهای آموزشی است. بنابر این، در همه نظامهای آموزشی و برنامه‌های درسی کشورهای مختلف، رشد و پرورش انسان کامل همواره به عنوان آرمان یا غایت تربیتی مطرح و مورد تأیید است و به همین دلیل، توجه به رشد و بروز استعدادها و قابلیت‌های خدادادی و نهفته فراگیران و فراهم ساختن بسترهای لازم برای شکوفایی آنها، به عنوان جهت‌گیری اصلی همه نظامهای آموزشی در برنامه‌های درسی و آموزشی مشروعیت یافته است.

امروزه کارکرد اصلی دانشگاهها، آموزش و پژوهش و تربیت نیروی انسانی متخصص و ماهر و نیز توسعه فرهنگی جامعه است. از این رو اکتفا کردن به صرف آموزش مسائل دینی و چند واحد درس معارف برای ساختن نسلی معتقد به اصول اسلامی، کافی نیست. این اعتقادات و باورها باید در لحظه‌لحظه حضور دانشجویان در دانشگاه به آنان آموخته شود تا در وجودشان نهادینه شود (رودگر، ۱۴۰۱). بنابر این، قشر دانشجو جزء نقش‌آفرینان و آینده‌سازان جامعه محسوب می‌شود و این افراد به واسطه اثرگذاری‌ای که در آینده خواهند داشت، همواره با تنش بیشتری نسبت به دیگر افراد جامعه مواجه‌اند. خوش‌طینت (۱۳۹۳) در پژوهش خود نشان داده است که معنویت، تأثیرات مضر استرس بر سازگاری را تعدیل کرده و راهبردهای مختلف مقابله را تنظیم می‌کند. در پژوهشی دیگر که توسط جویباری و همکاران (۱۳۹۴) انجام شد، نتایج نشان داد که فعالیت مذهبی، شرکت در برگزاری اعیاد و مراسم مذهبی، شرکت در تشکلهای دانشجویی که فعالیتهای هنری، ورزشی، علمی، فرهنگی و مذهبی را شامل می‌شوند، نشاط و آرامش را در دانشجویان ایجاد می‌کند.

با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان نتیجه گرفت که معنویت، در جهت‌گیری افراد تأثیر بسزایی دارد. بدین سبب، توجه به بُعد معنوی دانشجومعلم‌ان، در این پژوهش به طور خاص مد نظر است؛ زیرا دانشجومعلم‌ان به عنوان یکی از اقشار مولد جامعه، مسئولیت آموزش و پرورش نسل آینده را بر عهده دارند. بنابر این، دانشگاه فرهنگیان که بنا بر فرموده رهبری، یک «دانشگاه استراتژیک» و متولی تربیت نسل آینده کشور است، باید دانشجویانی داشته باشد که علاوه بر علم، آگاه به معنویت الهی نیز باشند تا بتوانند دانش‌آموزانی عالم و متدین تربیت کنند. از سوی دیگر، از نظام آموزش عالی کشور به عنوان بزرگ‌ترین نهادی که وظیفه انتقال ارزشها و فرهنگ را بر عهده دارد، انتظار می‌رود ضمن پیروی از سیاستهای

فرهنگی کشور، در تربیت معنوی افراد پیشرو باشد؛ زیرا هم فضای دانشگاه به سبب حضور اساتید و دانشجویان متعهد و نخبگان جوان که بیشترین و مفیدترین اوقات خود را در آنجا می‌گذرانند، بهترین مکان برای ایجاد و رشد معنویت است و هم قشر دانشجو به سبب خصوصیات روان‌شناختی، اثرپذیرترین گروه‌های جامعه‌اند. علاوه بر این، دانشگاه فرهنگیان به سبب ارتباط دوسویه با دانشجویان کنونی و معلمان آینده، حیاتی‌ترین نهادی است که می‌تواند ضمن مفهوم‌سازی عوامل مؤثر در معنویت، به حفظ و اعتلای آنها نیز کمک کند. بنابر این، یکی از مراکز علمی که نیاز است معنویت در آن مورد توجه جدی‌تر قرار گیرد، دانشگاه فرهنگیان است؛ چنانکه در ماده ۱ مربوط به کلیات اساسنامه دانشگاه فرهنگیان نیز با تأکید بر «تأمین و تربیت معلمان، مدیران، مربیان، کارکنان و پژوهشگرانی مؤمن و متعهد به مبانی دینی و ارزشهای اسلامی و انقلابی، دارای فضایل اخلاقی و ارزشهای والای انسانی، کارآمد و توانمند در تراز جمهوری اسلامی»، اهمیت ویژه‌ای به آن داده شده است.

با توجه به اهمیت معنویت در دانشگاه فرهنگیان و اینکه در زمینه معنویت، آن هم از دیدگاه دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان، تحقیقی صورت نگرفته است؛ مسئله اصلی این پژوهش، شناسایی و واکاوی عوامل مؤثر در معنویت دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان لرستان است تا با تجزیه و تحلیل ادراک و تجربه زیسته دانشجومعلمان از عوامل مؤثر بر معنویت، مفاهیم و گزاره‌ها و مضامینی را استخراج و معرفی کند که به غنی‌تر شدن جو و فضای معنوی در بین دانشجویان کمک کند. همچنین بر اساس نتایج آن بتوان برنامه‌ها و فعالیتهای معنوی را در جهت مطلوب و اثرگذار، برنامه‌ریزی کرد و برای برون‌رفت از مشکلات معنوی راه‌حلهایی ارائه داد. در این راستا، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که تجارب زیسته و درک دانشجویان دانشگاه فرهنگیان لرستان از عوامل مؤثر در معنویت چیست؟

۱. پیشینه

دودمان و همکاران (۱۴۰۰) طی پژوهشی با عنوان «بررسی وضعیت آموزش و پرورش شیراز بر اساس مؤلفه‌های معنویت‌گرا»، مؤلفه‌های دین‌مداری و آخرت‌گرایی، معناگرایی و هدفمندی، خودآگاهی فردی و روشهای معنوی در فرایند آموزش و اخلاق نیکو را شناسایی کردند. نتایج پژوهش عباسی بیرگانی و علوی (۱۴۰۲) نشان داده است که بین هوش معنوی و معنویت سازمانی پرستاران، ارتباط مثبت و معناداری وجود دارد. بنابر این، پیشنهاد کرده‌اند که مدیران آموزشی و درمانی سازمان از طریق گنجاندن محتوای آموزشی معنویت در برنامه

آموزشی دانشجویان و برگزاری کارگاه‌های ضمن خدمت، همچنین با توجه به نظریه هوش معنوی و برگزاری کارگاه‌هایی با همکاری مشترک متخصصان در زمینه معنویت، برای تقویت هوش معنوی و معنویت دانشجویان کمک کنند. ارباب و حسینی (۱۴۰۱) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که امروزه پیشبرد بسیاری از سیاست‌های کلان معنویت‌محور در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی، نیازمند برخورداری از مکنت مالی مناسب برای ایجاد تألیف قلوب و نفوذ معانی معنوی در درون قلبهاست. به عبارت دیگر؛ همانطور که سیاست‌های رشد اقتصادی بر فرهنگ، آداب و رسوم و بنیانهای معنوی یک جامعه تأثیرات جدی می‌گذارد، ضعف در بنیه اقتصادی نیز می‌تواند موجب وادادگی فرهنگی و کاهش توان لازم برای مبارزه با عناصر مهاجم و مزاحم به بنیانهای معنوی شود. در فرایند ارتقای معنوی جامعه، موانع و عناصر مزاحم بسیاری وجود دارد یا ایجاد می‌شود که مبارزه و رفع آنها نیازمند امکانات و برخورداری از توان مالی و اقتصادی است.

یافته‌های پژوهش عقیقی و منطقی (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که معنویت و فروتنی، پیامدهای مهمی برای احساسات و رفتارهای مثبت زیردستان و کارکنان خود دارند. سازمانهایی که انسجام بیشتری دارند، می‌توانند با ایجاد محیط مساعدتر، افراد را برای بروز احساسات مثبت ترغیب کنند. همچنین ارزشهای فردی را با ارزشهای سازمانی همسان کرده و در نهایت، معنادار بودن کار را افزایش دهند که این امر خود موجب افزایش ادراک معنویت در محیط کار می‌شود. نتایج و یافته‌های رضایت و همکاران (۱۴۰۱) نشان داد که معنویت دینی کیفیتی روحانی است که در اثر ارتباط انسان با عالم معنا و خدای متعال از مسیر عبودیت و بندگی خدای متعال و بر مبنای مبانی معرفت‌شناختی و احکام اسلام، همچنین ارزشهای اخلاقی اسلامی برای دستیابی به بالاترین سطح از قرب الهی و حیات طیبه شکل می‌گیرد. نتایج پژوهش ابطی (۱۴۰۲) نشان داد که مداخله معنوی‌درمانی مبتنی بر فرهنگ ایرانی با رویکرد شناختی- رفتاری و مداخله ذهن‌آگاهی مبتنی بر کاهش استرس، در کاهش نشانه‌های اختلالات هیجانی و افزایش کیفیت زندگی مراجعه‌کنندگان اثربخش بوده است. نتایج پژوهش رحیمی و نقوی (۱۴۰۲) نشان داد که معنویت اسلامی در زندگی شخصی سازمانی و اجتماعی افراد کاربرد عملی دارد؛ بدین صورت که اعتقادات معنوی افراد و ایمان آنان به کار باعث می‌شود که خود را علاوه بر معنوی بودن در محیط کار، از لحاظ شغلی و تخصصی تقویت کنند، مسئولیت‌پذیری وجدان کاری بالایی داشته باشند و موجبات سلامت زیستی و روانی خود و بهبود عملکرد سازمان را فراهم آورند.

نتایج تحقیقات قاسمی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داد که فضای معنویت گرا که در بستری از اعتقادات دینی شکل گرفته، اثرات متفاوتی بر افراد دارد که شامل ارتباط مطلوب فرد با خدا، خود، دیگران و طبیعت است. نتایج تحقیقات عباسی بیرگانی و علوی (۱۴۰۲) نشان داد که معنویت می تواند موجب افزایش معنویت سازمانی شود. بنابر این، با برنامه ریزی در دوره آموزش و سپس در دوره های ضمن خدمت، به منظور افزایش هوش معنوی به عنوان یک عامل روان شناختی، می توان به ارتقای معنویت افراد کمک کرد. نتایج پژوهش ترک زاده و راضی (۱۳۹۶) نشان می دهد در عصری که افراد و جوامع به دلیل فشار رو به گسترش تغییرات و تحولات، نوعی بحران اخلاقی و هویتی را پشت سر می گذارند، وجود معنویت می تواند ثمرات چشمگیری را به منظور ایجاد معناداری و پیوستگی افراد فراهم آورد. همچنین پژوهش مازیمی^۱ (۲۰۲۲) نشان داد افرادی که توانایی ها و قابلیت های معنوی رشد یافته ای دارند، از توانایی و قدرت بیشتری برای مقابله با موانع، مشکلات و سختی ها برخوردارند. یافته های سوامی^۲ و همکاران (۲۰۲۲) نشان داد که مهم ترین ابعاد تأثیر گذار بر ارتقای معنویت، فضای معنوی است. نتایج مطالعات ختری و گوپتا^۳ (۲۰۲۲) نشان داد که عوامل مؤثر بر معنویت، شامل فضا و فرهنگ مناسب محیط کار، همسویی با ارزشها، احترام به کارکنان و کار معنادار است. سریواستاوا و گوپتا^۴ (۲۰۲۲) در پژوهشی با هدف طراحی مدل معنویت در سازمان، سه عامل را شناسایی کردند که به ترتیب عبارتند از: اهمیت اعتماد و صداقت متقابل با دیگران؛ تعهد به کیفیت و خدمت رسانی به کارکنان؛ گزینش کارکنان بر مبنای فلسفه معنویت محور.

۲. چارچوب نظری

معنویت به طور کلی به جستجوی معنا و هدف در زندگی اشاره دارد؛ اما این جستجو می تواند تحت تأثیر باورها، ارزشها، مسائل دینی و غیر دینی و فرهنگهای مختلف قرار گیرد. به همین دلیل، معنویت از دیدگاه اسلامی و غیر اسلامی تفاوت های بارزی دارد که به بررسی این تفاوت ها اشاره می شود. در رویکردهای غیر اسلامی و سکولار، منابع معنوی ممکن است برای هر فرد متفاوت باشند. این منابع می توانند شامل فلسفه های مختلف، تجربیات شخصی، ادبیات، هنر و حتی جامعه شناسی و روان شناسی باشند (داندر و اصلان، ۲۰۲۲). در این دیدگاهها، جستجوی معنا اغلب بیشتر به خود آگاهی، خود سازی و ارتباط با دیگران توجه دارد و هدف

1. Muzaimi
2. Swami
3. Khatri & Gupta
4. Srivastava & Gupta

معنویت ممکن است بیشتر بهبود کیفیت زندگی، خودشناسی و ایجاد ارتباط با جهان و جامعه باشد (ایندرادوی، ۲۰۲۰). افراد ممکن است به دنبال معنا و هدفی در زندگی فردی خود باشند و بدون توجه به باورهای مذهبی خاص و تجربیات معنوی، ممکن است به جستجوی درون‌گرایی و آگاهی از خود، برقراری ارتباط با طبیعت و احساس همبستگی با سایر موجودات زنده باشند. (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۲)

از دیدگاه اسلامی، پدیده معنوی به هر چیزی گفته می‌شود که انسان را از خدا غافل نکند و به حقیقت هستی متوجه کند. این معنادهی باعث برون‌رفت از تحیر، پوچی و سرگردانی می‌شود. عبودیت و بندگی خداوند متعال در پرتو پابندی عملی به شریعت و رعایت اخلاق، هنجارها و ارزشهای دینی، از مهم‌ترین الزامات رسیدن به چنین معنویتی است. از همین رو، معنویت شامل نظام عبادی، نظام عرفانی، نظام اخلاقی و نظام تربیتی نیز می‌شود (رودگر، ۱۴۰۱). معنویت بر اساس اعتقاد به ماورای عالم و جهان غیب و باورهای باطنی شکل می‌گیرد؛ یعنی اینکه انسان به ماورای حس و جهان غیب اعتقاد داشته باشد و جهان ماده و معنا، صورت و سیرت و ظاهر و باطن را از هم جدا نداند؛ بلکه بر اساس تفکر اصیل اسلامی، میان ملک و ملکوت و شهود و غیبت، پیوند برقرار سازد و معتقد به تعدیل نسبت ماده و معنا باشد. معنویت، پاسخ مثبت به نیازهای درونی و گرایشهای فطری است؛ یعنی پیوند انسان با خدا و عالم باطن و اصالت را به معنا و متافیزیک دادن است. (عبداللهی، ۱۴۰۱)

در واقع؛ به واسطه معنویت، به سؤال‌سازی در ارتباط با مسائل اساسی مهم زندگی خود می‌پردازیم و به وسیله آن، در زندگی خویش تغییراتی ایجاد می‌کنیم و قادریم توسط آن، کارها و فعالیتهایمان را معنا و مفهوم بخشیده، با استفاده از آن بر معنای عملکردمان آگاه شویم و دریابیم که کدام یک از اعمال و رفتارهایمان از اعتبار بیشتری برخوردارند و کدام مسیر در زندگی مان بالاتر و عالی‌تر است (راه نجات و امیری، ۱۴۰۱). بنابر این و در نهایت، معنویت در دیدگاه اسلامی و غیر اسلامی به طور قابل توجهی تحت تأثیر عقاید، اصول و ارزشها قرار دارد؛ در حالی که معنویت اسلامی بر اساس ایمان به خدا، اصول دینی و جستجوی تقرّب الهی بنا نهاده شده است و معنویت غیر دینی بیشتر بر تجارب شخصی و ارتباط انسانی تأکید دارد.

ب) روش

در این پژوهش با توجه به هدف اصلی آن، که شناسایی و واکاوی عوامل مؤثر در معنویت از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان لرستان بود، از روش پژوهش کیفی از نوع تحلیل مضمون^۱ استفاده شده است که با ترسیم شبکه مضامین، به فهم و تحلیل و تفسیر عوامل مؤثر در معنویت دانشجویان می‌پردازد. داده‌های پژوهش، از طریق مصاحبه نیمه‌ساختارمند جمع‌آوری شد. فرایند مصاحبه با طرح این سؤال اصلی که «عوامل مؤثر در معنویت دانشجویان چگونه است؟»، شروع و در ادامه با توجه به فرایند مصاحبه، از سؤالات راهنما و کاوشگرانه استفاده شد. مصاحبه‌ها با هماهنگی قبلی و در محیطی امن به مدت ۳۵ تا ۴۵ دقیقه به انجام رسید. انجام مصاحبه‌ها تا زمان رسیدن به اشباع، در حدی که دیگر فهم روشن‌تر و یافته‌های جدیدتری در صحبت‌های بعدی با مشارکت کنندگان به دست نیامد، ادامه داشت. تمام مصاحبه‌ها به طور کامل ثبت و ضبط شد و برای شناسایی مشارکت کنندگان، بر اساس ترتیب زمانی حضور در مصاحبه، کد اختصاص داده شد. مصاحبه‌ها پس از ثبت، به دقت بازنویسی شدند. پس از تحلیل مصاحبه‌ها و کدگذاری‌های لازم، تجزیه و تحلیل داده‌ها صورت گرفت.

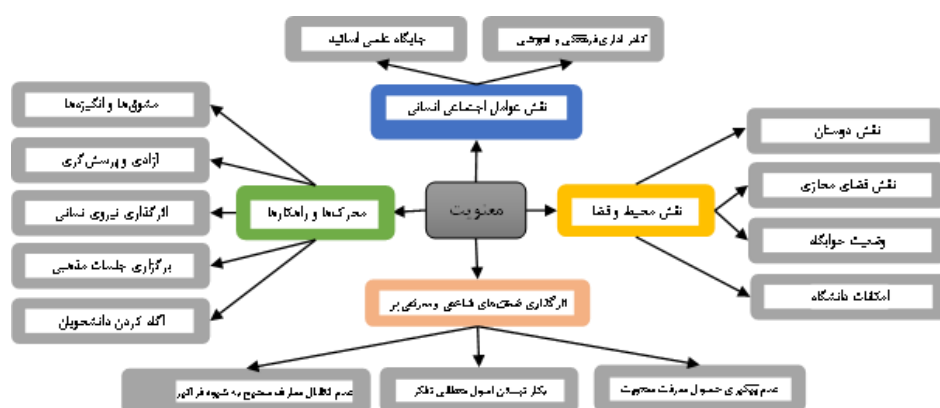
نمونه آماری پژوهش در این مرحله، دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان لرستان بودند. نمونه بر اساس معیارهای نظری و میزان روشنایی بخشی احتمالی‌شان برای تحقیق، انتخاب شده‌اند؛ آنان افرادی‌اند که می‌توانند اطلاعاتشان را منعکس کنند. نمونه به تدریج و در حین جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، انتخاب و با افزودن ابعاد جدید یا حذف وجوه خاصی، تکمیل شد. به این ترتیب، تصمیم‌گیری درباره انتخاب نمونه، همراه با کنار هم قرار دادن اطلاعات، طی فرایند گردآوری و تفسیر داده‌ها انجام شده است. ویژگی این روش، انتخاب آگاهانه شرکت‌کننده‌های خاص توسط پژوهشگر است و زمانی صورت می‌گیرد که اطلاعات جدیدی ارائه شود. زیرا افرادی که بیشترین اطلاعات را در زمینه موضوع مورد مطالعه دارند، برای پاسخگویی به سؤالات انتخاب می‌شوند. برای شناسایی آنان به صورت هدفمند از اطلاعات معاونت آموزشی و فرهنگی دانشگاه استفاده شد. بر این اساس، تعداد مشارکت کنندگان در پژوهش بر اساس اشباع نظری، به ۲۰ نفر رسید. مصاحبه‌شوندگان از دو جنس مرد و زن بودند.

داده‌ها با استفاده از رویکرد تحلیلی تفسیری و با روش تحلیل مضمون اتراید استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) تجزیه و تحلیل شدند. تحلیل مضمون روشی است که می‌توان بر مبنای آن الگوهای موجود در داده‌های کیفی را شناسایی و تحلیل کرد. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است که به دنبال استخراج مضامین برجسته یک متن در سطوح مختلف، داده‌های پراکنده را به داده‌های منظم، غنی و معنادار تبدیل می‌کند. این روش شامل شش مرحله است: ۱. آشنا شدن با متن (مکتوب کردن داده‌ها، مطالعه اولیه داده‌ها، تحریر ایده‌های نخستین)؛ ۲. ایجاد کدهای نخستین (مشخص کردن چارچوب و قالب کدگذاری، جداسازی متن به قسمتهای کوچک‌تر، کدگذاری ویژگی‌های برجسته)؛ ۳. شناسایی مضامین (تطبیق کدها با مضامین، استخراج مضامین، پالایش و بازنگری مضامین)؛ ۴. ترسیم شبکه مضامین (بررسی ترتیب مضامین، انتخاب مضامین فرعی، انتخاب مضمون یا مضامین اصلی، ترسیم نقشه مضامین، بازنگری و تأیید شبکه مضامین)؛ ۵. تحلیل شبکه مضامین (نامگذاری مضامین، توصیف شبکه مضامین)؛ ۶. تهیه گزارش (تلخیص شبکه مضامین، استخراج شواهد گفتاری برجسته، ارتباط نتایج تحلیل با پیشینه و مبانی نظری، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری). برای تأمین اعتبار پژوهش، از روش پیشنهادی لینکلن و گوبا^۲ استفاده شد. این روش که معادل روایی و پایایی در تحقیقات کمی است، چهار معیار تأییدپذیری،^۳ انتقال‌پذیری،^۴ قابل قبول بودن^۵ و اطمینان‌پذیری^۶ را برای ارزیابی یافته‌ها در نظر می‌گیرد. برای دستیابی به هر یک از این معیارها، اقدامات ذیل انجام شده است: مستندسازی و حفظ تمامی مستندات در فرایند پژوهش (تأییدپذیری)؛ بررسی یافته‌ها توسط چند تن از اعضای هیئت علمی دانشکده‌های علوم تربیتی که در پژوهش مشارکت نداشتند و اعمال نظرات اصلاحی و تأیید یافته‌های پژوهش توسط آنان (انتقال‌پذیری)؛ در نظر گرفتن زمان کافی برای پژوهش و تأیید داده‌های پژوهش توسط چند متخصص موضوعی (قابل قبول بودن)؛ ثبت و ضبط تمامی جزئیات پژوهش و یادداشت‌برداری در تمامی مراحل پژوهش (اطمینان‌پذیری).

1. Attride- Stirling
2. Lincoln & Guba
3. Conformability
4. Transferability
5. Credibility
6. Dependability

ج) یافته‌ها

با توجه به هدف اصلی پژوهش و به منظور دستیابی به آنچه تجارب زیسته دانشجویان معلمان در ارتباط با معنویت نامیده می‌شود، نتایج تحلیل مصاحبه‌های انجام شده، شامل ۱۶۲ مضمون پایه، ۱۴ مضمون سازمان‌دهنده و چهار مضمون فراگیر شد که در قالب نمودار ۱ سازماندهی شدند. چگونگی ارتباط مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده در نمودار قابل مشاهده است.

نمودار ۱: نقشه مفهومی تجارب زیسته دانشجویان در ارتباط با معنویت

در ادامه با در نظر گرفتن مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده و پایه، به بررسی هر یک از مضامین فراگیر با توجه به مضامین سازمان‌دهنده و پایه از طریق جداول تشکیل‌دهنده مرتبط و نمونه‌هایی از شواهد گفتاری مربوطه خواهیم پرداخت.

مضمون فراگیر اول: نقش عوامل انسانی و اجتماعی

بر اساس نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌های به دست آمده از دانشجویان در ارتباط با «نقش عوامل انسانی در دانشگاه فرهنگیان بر معنویت دانشجویان»، دو مضمون سازمان‌دهنده «نحوه برخورد کادر آموزشی، اداری و فرهنگی با دانشجویان» و همچنین «نقش اساتید» استخراج شد. در جدول ۱، شاخصهای بیانگر هر یک از این عوامل ارائه شده‌اند.

جدول ۱: شناسایی نقش عوامل انسانی و اجتماعی مشغول به خدمت در دانشگاه فرهنگیان

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
انسانی و رفتاری	نقش کادر آموزشی، اداری و فرهنگی	استفاده محدود از دوره‌های مذهبی توسط واحد فرهنگی؛ عدم استفاده و ایجاد کرسی‌های هم‌اندیشی در زمینه‌های دینی؛ دعوت کم از اساتید و روحانیون برای اصلاح و تقویت نگرش دینی؛ تأکید

ظاهری نهادهای مذهبی و فرهنگی دانشگاه بر انجام فرائض دینی؛ بهبود روش کار و اخلاق مسئولین دانشگاه در برخورد با دانشجویان؛ حضور کم‌رنگ طلبه‌ها و مشاوران و اساتید تأثیرگذار در اتاقهای دانشجویان و برقراری رابطه صمیمی با آنان؛ عدم برگزاری مباحثه مذهبی دانشجویی در فضای آزاد و به‌دوراز ترس از طرف مسئولان دانشگاه؛ عدم توضیح و تفسیر به روز مباحث دینی و معنوی؛ فعالیتهای فرمالیته مانند انس با قرآن، نماز جماعت، مرثیه‌خوانی و دعا در دانشگاه؛ برگزاری مراسم مقطعی یاد شهدا و برگزاری مراسم عاشورا؛ تأثیرات عملی رفتار اساتید و اطرافیان؛ عدم حمایت از دانشجویان در بالا بردن فهم دینی و معنوی؛ عدم پاسخ کامل و واضح به شبهات معنوی؛ احترام نگذاشتن اساتید و کادر به نظرات افراد؛ استفاده نکردن از زبان نرم و قانع‌کننده اساتید و کادر آموزشی و فرهنگی؛ عدم برقراری ارتباط سازنده و دوجانبه با دانشجویان؛ استفاده از اجبار و تحکیم در بیان عقاید از طرف منصوبان حکومت؛ متأسفانه به دلیل ترس از مسئولین و محافظه‌کاری عقاید و باورهای واقعی دانشجویان مخفی می‌باشد؛ اساتید و همین‌طور کادر آموزشی برخورد مناسبی با دانشجویان ندارند؛ تأثیر بد اخلاقی‌های مسئولین آموزش در منش و معنویت دانشجویان؛ مسئولین آموزش و همین‌طور بعضی از اساتید به دانشجویان توهین می‌کنند؛ در زمان مراجعه دانشجویان به مسئولین برای رفع مشکل آنان سر بسته پاسخ می‌دهند؛ کادر آموزشی با دانشجویان رفتار عملی صمیمی ندارند؛ مسئولین دانشگاه نسبت به نیازهای روحی دانشجویان بی‌تفاوت هستند؛ به دانشجویان معلمان بهای زیادی در دانشگاه داده نمی‌شود؛ فضایی برای ابراز وجود دانشجویان وجود ندارد؛ در بین کادر آموزشی دو دستگی وجود دارد؛ نظارت غلط و نادرستی بر اعمال و رفتار دانشجویان دانشگاه وجود دارد و تأثیر آن در معنویت سایر دانشجویان؛ وجود افرادی که دیدگاهشان به امور دینی و مذهبی کم‌رنگ است.		
کمبود حلقه‌های معرفت مشترک دانشجو و اساتید و پرورش روح معنوی دانشجویان؛ شرکت محدود و اجباری استادان و مسئولان به همراه دانشجویان در مراسم معنوی؛ عدم برگزاری مباحثه مذهبی اساتید در فضای آزاد و به‌دوراز ترس از طرف مسئولان دانشگاه؛ دعوت از اساتید مذهبی مطرح به صورت یکطرفه و جناحی؛ اساتید معمولاً در مقابل سؤالات مذهبی دانشجو پاسخ کامل ارائه نمی‌دهند؛	جایگاه علمی اساتید	

اهمیت ندادن به مسائل دینی و بحث مذهبی به علت ترس؛ برخی از اساتید پاسخ کامل به پرسشها نمی‌دهند؛ بعضی اساتید به علوم دینی آگاهی کافی ندارند؛ بعضی اساتید موجب سرخوردگی معنوی دانشجویان در کلاس درس می‌شوند؛ تلاش بعضی اساتید برای اتلاف وقت در کلاس؛ حاکم بودن جو زور و اجبار و یکطرفه بودن محیط کلاس توسط اساتید؛ روزمره‌گی و یأس و یکنواخت بودن کلاس درس و ترم تحصیلی؛ سیاست‌زدگی اساتید و دانشجویان و تأثیر سیاست‌زدگی در معنویت.	
---	--

جایگاه علمی اساتید و کادر اداری، آموزشی و فرهنگی به عنوان عوامل اجتماعی انسانی و نحوه معاشرت و چگونگی فعالیت آنها، قطعاً بر معنویت دانشجویان اثرگذار است. در نگرش اسلام به اجتماع؛ اندیشه اجتماعی، زمینه‌ساز نقشهای اجتماعی است و نقشهای اجتماعی، زمینه‌ساز پویایی و رشد شبکه هستی برای خدمات‌رسانی به انسان‌اند تا بتوانند در رساندن به کمال مطلوب او، نقش تسهیلگر را داشته باشند؛ از این رو، در دانشگاه فرهنگیان معنوی، نقش اساتید و، کادر اداری، آموزشی و فرهنگی، بسیار پررنگ و معنادار است. اثربخشی و تأثیر این عوامل به خوبی در مصاحبه‌ها نمایان است:

اطلاع‌رسان کد ۱: «... وضعیت معنویت در دانشگاه فرهنگیان در حال حاضر در سطح پایینی قرار دارد و دلیل آن شاید عدم کارایی برنامه‌های فرهنگی در دانشگاه باشد. بهتر است از برنامه‌های متنوع فرهنگی، مذهبی استفاده کنند...».

اطلاع‌رسان کد ۲: «... از روحانیونی استفاده شود که با دانشجویان تعامل و روابط صمیمانه‌ای داشته باشند و با دانشجویان گپ و گفتی داشته باشند...».

اطلاع‌رسان کد ۵: «... به نظر من مهم‌ترین راهکار برای افزایش میزان معنویت در دانشجویان بهبود روش کار و اخلاق کارکنان دانشگاه می‌باشد. به همین دلیل، دانشجویان با توجه به تأثیرپذیری از رفتار و کردار مسئولین، به تدریج به معنویت گرایش پیدا می‌کنند». اطلاع‌رسان کد ۸ در ارتباط با نقش اساتید چنین بیان کرده است: «... ایجاد انگیزه در وجود یکایک دانشجویان با همدلی و همکاری همدیگر و اضافه بر این، ایجاد انگیزه توسط اساتید مجرب و علاقه‌مند به مطالعه و مسائل معنوی سبب میشه...».

اطلاع‌رسان کد ۱۱: «... برای افزایش معنویت می‌بایست خلاقیت به خرج داد و از اساتید مهم و باسواد در حوزه‌های مذهبی و با تفکر و بدون گرایش سیاسی استفاده کرد...».

شناسایی تجارب زیسته دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان ... ۴۵

اطلاع‌رسان کد ۷: «... مسئولین مربوطه الگوی نمونه فرهنگی و مذهبی باشند و اعمال و سخنانشان با یکدیگر مطابقت داشته باشد و عدم ظاهرسازی و ریا نسبت به فعالیتهای فرهنگی و مذهبی و معنوی...».

اطلاع‌رسان کد ۱۴: «تأکید دانشگاه فرهنگیان بر انجام فرائض دینی توسط دانشجویان همواره توسط نهادهای مذهبی و دولتی دانشگاه فرهنگیان مورد توجه قرار گرفته، در صورتی که این مسائل باید درونی باشد تا اثرگذاری بیشتری داشته باشد...».

اطلاع‌رسان کد ۱۷: «... مانند سایر دانشگاههای موجود در سراسر کشور قطعاً محدود افرادی نیز در این مراکز وجود دارند که دیدگاهشان نسبت به امور دینی و مذهبی کم‌رنگ باشد... ایجاد کرسی‌های هم‌اندیشی در زمینه‌های دینی و مذهبی و دعوت کردن از اساتید و روحانیون در حوزه امور دینی برای اصلاح و تقویت نگرش دینی دانشجومعلم‌ان نسبت به امور دینی و عدم استفاده از روشهای نادرست مانند اجبار برای انجام فرائض دینی».

اطلاع‌رسان کد ۱۹: «عدم برقراری ارتباط سازنده و همراه با صمیمت روحانیون و اساتید در حوزه دینی با دانشجومعلم‌ان».

مضمون فراگیر دوم: اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت

بر اساس نتایج به دست آمده از تحلیل مصاحبه‌ها در ارتباط با اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت، سه مضمون سازمان‌دهنده، شامل «پیگیری نکردن برای حصول معرفت دینی»، «به کار نبستن اصول منطقی تفکر» و «عدم انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیر از سوی سازمانهای مربوطه» بودند. در جدول ۲، شاخصهای بیانگر هر یک از این عوامل ارائه شده‌اند.

جدول ۲: شناسایی اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت در دانشگاه فرهنگیان

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت	پیگیری نکردن حصول معرفت معنویت	عدم مطالعه متون دینی؛ اهتمام نداشتن به پرسش؛ کم‌اهمیت تلقی کردن مسائل دینی؛ مقاومت در برابر فهم جدید؛ بی‌توجهی به مراتب و اولویتهای دینی؛ کم‌حوصلگی ناشی از ماشینی شدن زندگی‌ها؛ وقت نگذاشتن برای کسب معرفت دینی؛ بی‌میلی برای شناخت ناشی از سخت‌انگاری وظایف دینی؛ دریافت دین از منابع ناموثق.

توجه نکردن به تطابق معنویت و فطرت؛ ضعف در تفکر و تعقل؛ انتخاب ناآگاهانه؛ کج فهمی؛ اطلاعات سطحی؛ بینش نادرست؛ ناتوانی در تحلیل شبهات.	به کار نیستن اصول منطقی تفکر	
عدم معرفی صحیح معنویت به مردم؛ تجویز دستورات ناقص؛ بهره نبردن از فناوری های نوین برای آموزش معارف معنوی؛ دسترسی نداشتن به منابع معتبر؛ کمبود طرح های جامع معرفتی برای مردم و جوانان؛ تفسیر های متناقض از دین توسط برخی افراد.	عدم انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیر	

در ارتباط با اثر گذاری ضعف های شناختی و معرفتی بر معنویت، سه مضمون سازمان دهنده «پیگیری نکردن حصول معرفت دینی»، «به کار نیستن اصول منطقی تفکر» و «عدم انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیر»، بر معنویت دانشجویان اثر گذارند. بنابر این، نوع جهان بینی، شناخت، معرفت، تفکر، منطق و ایدئولوژی هر دانشجو معلم در نوع ارزش و اعتبار معنویت او اثر گذار است. از همین رو، معنویت برخاسته از باور و اعتقاد به اسلام، از سایر ادیان الهی و غیر الهی برتر خواهد بود؛ زیرا اسلام تنها دین کامل و آخرین دین از ادیان الهی به شمار می رود.

در ادامه به منظور مستند سازی به نمونه هایی از صحبت ها، اشارات و دیدگاه های مشارکت کنندگان در فرایند مصاحبه، اشاره می شود. گفتنی است که در بعضی از نقل قولها ممکن است بیش از یک یا چند کد باز وجود داشته باشد.

اطلاع رسان کد ۳: «... در خصوص این سؤال شاید بتوان چنین ادعا کرد که دلیل اول، عدم شناخت است. اگر معنویت و دین واقعی به مردم معرفی شود، گریزی از آن نخواهند داشت و جذب خواهند شد. در خصوص کیفیت و نحوه اثر نیز نسبت مستقیم مطرح است که شناخت درست به جذب بیشتر می انجامد و شناخت کم و غلط، به فاصله گرفتن ختم می شود...».

اطلاع رسان کد ۶: «... عدم مطالعه متون دینی، عدم اهتمام به پرسش سؤالات و شبهات و کم اهمیت تلقی کردن مسائل معنوی و در نتیجه نیندیشیدن...».

اطلاع رسان کد ۹: «... اصلی ترین ریشه دوری از معنویت، مربوط به عدم شناخت کافی، کج فهمی ها و اطلاعات وسیع اما سطحی افراد است. عدم شناخت کافی باعث شکل گیری بینش نامناسب و در ادامه، دریافت اطلاعات با همین بینش نامناسب، قضاوت شده و دوری از معنویت را تشدید می کند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۵: «... با توجه به فطری بودن مسائل معنوی و خداجو بودن ذاتی انسان، انسانها همواره احتیاج به آموزش برای شناخت و افزایش معرفت دینی دارند تا مراتب و اولویتهای دینی را شناخته و در امورات زندگی بهره کافی از آن را ببرند...».

مضمون فراگیر سوم: نقش محیط و فضا بر معنویت

نتایج تحلیل مصاحبه‌های به دست آمده از دانشجویان در ارتباط با نقش محیط و فضا در دانشگاه فرهنگیان بر معنویت دانشجویان، شامل چهار مضمون سازمان‌دهنده «تأثیر وضعیت خوابگاه دانشگاه»، «امکانات»، «نقش دوستان» و «نقش فضای مجازی در دانشگاه» بود. در جدول ۳، شاخصهای بیانگر هر یک از این عوامل ارائه شده‌اند.

جدول ۳: شناسایی تأثیر عوامل مربوط به محیط و فضا در دانشگاه فرهنگیان

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
نقش محیط و فضا بر معنویت	وضعیت خوابگاه	محیط خوابگاه جوری هست که فقط عده‌ای باید فیلم و آهنگ گوش کنند؛ فکر می‌کنم بین یک پنجم تا یک سوم از دانشجومعلم‌ان خوابگاه نمازخوان هستند؛ کم‌رنگ بودن حضور طلبه‌ها در اتاقهای دانشجویان و برقراری رابطه صمیمی با آنها؛ تعدادی از دانشجویان وضع ظاهری مناسبی در خوابگاه و محیط ندارند؛ برخی از دوستان تنها به فکر ریاکاری هستند؛ سپر قرار دادن دین از سوی برخی افراد بهانه‌ای برای دوری از دین شده است؛ یک محیط مذهبی و معنوی باعث ایجاد انگیزه و میل درونی به سوی معنویت می‌شود؛ خوابگاه محیط مناسبی برای دعا و نماز نیست؛ نبود کتابهای مذهبی در خوابگاه؛ برخورد نامناسب سرپرستان خوابگاه در روحیه دانشجویان اثرگذار است؛ چند سالی است که اعتقادات نه تنها در خوابگاه، بلکه در جامعه هم کم شده است؛ وضعیت معنویت جامعه و خوابگاه در سطح پایینی قرار دارد؛ معنویت جامعه و خوابگاه بسیار پایین می‌باشد؛ مشاهدات نشانگر کاهش تمایلات در خوابگاه به معنویت است.
	امکانات	برآوردن کیفیت پایین نیازهای دانشجویان و تأثیر آن بر روحیه و معنویت؛ درگیر بودن دانشجویان با مشکلات زیاد و عدم توجه به معنویت؛ عدم کارایی برنامه‌های فرهنگی و ضعف فعالیتهای بسیج دانشجویی؛ اقدامات فرهنگی برای محیط خوابگاه محدود انجام می‌شود؛ مشکلات اقتصادی دانشجویان و تأثیر بر معنویت؛ نداشتن روحانی کارآمد و دارای بار علمی زیاد؛ عدم وجود روحانی که نسبت به مسائل آگاهی کافی داشته باشد؛ نبود مشاور مذهبی؛ در کارهای فرهنگی به علت محدودیت امکانات از

همه دانشجویان استفاده نمی‌شود؛ نبودن برنامه‌های معنوی پیوسته و مداوم به دلیل منابع اقتصادی؛ تعداد جشنها و مراسمات مذهبی کم است.	
تأثیر دوستان و اطرافیان روی فرد می‌تواند باعث تغییر در معنویت شود؛ یکی از عوامل دور شدن از اعتقادات دینی، فقر است و دیگری خانواده و در آخر دوستان؛ گرایشهای دانشجویان در یکدیگر اثرگذار است؛ دانشجویان عقاید دوستان خود را زود می‌پذیرند؛ عده کمی به هیئتهای عزاداری می‌روند؛ دانشجویان نسبت به فرائض دینی بی‌علاقه شده‌اند؛ عدم توجه جدی دانشجویان به معنویت در دانشگاه؛ همه به دین مبین اسلام و ائمه اطهار اعتقاد اصیل دارند، ولی به صورت عملی ندارند؛ بیشتر دانشجویان در انجام واجبات دینی کاهلی می‌کنند و به موقع انجام نمی‌دهند؛ بیشتر افراد نمازشان را در سر وقت بجا نمی‌آورند؛ برخی عقاید دوستانشان را مسخره می‌کنند؛ افکار و اندیشه دانشجویان بر یکدیگر تأثیرگذار است؛ وجود افرادی که دیدگاهشان به امور دینی و مذهبی کم‌رنگ است؛ عدم تعهد دینی نسبت به فراگیری علم؛ سپر قرار دادن دین از سوی برخی افراد بهانه‌ای برای دوری از دین شده است.	نقش دوستان
تأثیر منفی فضای مجازی؛ گذراندن وقت زیاد در فضای مجازی؛ توجه به فرهنگهای بیگانه نظیر غرب؛ - مواجهه دانشجویان با شبهات زیاد توسط دشمنان اسلام و رسانه‌های خارجی؛ عادی شدن باورها و فرهنگهای غلط؛ از بین رفتن ارزشهای واقعی؛ برخی از دانشجویان گرفتار افرادی با دیدگاه منفی می‌شوند؛ تأثیرپذیری از فضای مجازی.	نقش فضای مجازی

در ارتباط با نقش محیط و فضا بر معنویت، چهار مضمون سازمان‌دهنده «نقش فضای مجازی»، «وضعیت خوابگاه»، «امکانات» و «نقش دوستان» شناسایی شد که همگی بر معنویت دانشجویان اثرگذارند. اهمیت فضاهای معنوی از لحاظ روان‌شناختی، هم بر اساس زمینه ایجاد فضا و هم بر اساس اثراتی است که اینگونه فضاها بر روح انسان دارند؛ به گونه‌ای که باعث آرامش، حس ذکر، تفکر، تجربه خلوت و دوری از زندگی روزمره می‌شوند. از طرف دیگر، فضاهایی که در بستر و زمینه خود عواملی دارند که حس آرامش، خلوت، سکوت و ذکر را القا نمی‌کنند، باعث از بین رفتن حس معنویت در افراد می‌شوند. بنابر این، با برنامه‌ریزی درست و امکانات مناسب، دانشگاه فرهنگیان زمینه‌ساز شکل‌گیری فضاهای معنوی شود. همانطور که سیاستهای رشد اقتصادی بر بنیانهای معنوی یک جامعه تأثیرات جدی می‌گذارد، ضعف در بنیه اقتصادی نیز می‌تواند موجب وادادگی فرهنگی و کاهش توان لازم برای مبارزه با عناصر مهاجم و مزاحم به بنیانهای معنوی شود. در فرایند ارتقای

معنوی جامعه، موانع و عناصر مزاحم بسیاری وجود دارند یا ایجاد می‌شوند که برای مبارزه و رفع آنها، به امکانات، فضا و برخورداری از توان مالی و اقتصادی نیاز است. در ادامه و به منظور مستندسازی، به نمونه‌هایی از صحبت‌ها، اشارات و دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان در فرایند مصاحبه اشاره می‌شود.

اطلاع‌رسان کد ۱: «... بیشتر بچه‌ها از ترس عوام خود را پنهان می‌کنند؛ چون که می‌ترسند دیگران آنها را مسخره کنند. بهترین راهکار این است که از ابتدا ترس از مسخره شدن را در افراد از بین ببریم؛ به طوری که فرد بتواند آزادی بیان داشته باشد و بتواند معنویت خود را بیان کند...».

اطلاع‌رسان کد ۲: «... بیشتر افراد فقط در حال مسخره کردن هستند تا وقت خود را بگذرانند و کمتر کتاب می‌خوانند. محیط خوابگاه جوری است که فقط باید فیلم آهنگ گوش کنند. دانشگاه باید رقابت فرهنگی بین دانشجویان در عرصه‌های مختلف فرهنگی ایجاد کند تا دانشجویان به سمت کتابخوانی بروند و برای کارهای فرهنگی نمره علمی در نظر بگیرند تا دانشجویان با میل و رغبت به سمت کارهای فرهنگی بروند».

اطلاع‌رسان کد ۴: «بررسی معنویت و تفکرات دینی افراد بیشتر تحت تأثیر عوامل محیطی و پذیرش تفکر دینی و معنوی از طرف شخص می‌باشد. پذیرش ابعاد کم یا زیاد تفکر دینی شاید نقش اختیاری بودن آن قابل دیدتر باشد...».

اطلاع‌رسان کد ۷: «... کلاً به نظر من نباید راجب به دیگران قضاوت کرد. اینکه من بگویم چه کسی خوب است یا بد، دلیلی بر خوب و بد بودن کسی نمی‌شود. راهکارهای گوناگونی نیز وجود دارد که با توجه به امکانات و شرایط می‌توان از آنها استفاده کرد. برگزاری برنامه‌های گوناگون در رابطه با معنویت، اردوی تفریحی و...».

اطلاع‌رسان کد ۸: «... معنویت دانشجویان فرهنگیان تا حدودی قابل قبول می‌باشد و جوانان هستند که پایبند به اخلاقیات و در مقایسه با سایر جوانان و دانشگاه‌های دیگر وضع مناسبی دارند؛ اما مشاهدات نشان از کاهش تمایلات دانشجویان به معنویت دینی نشان می‌دهد که شاید دلایل آن توجه به فرهنگ‌های بیگانه نظیر غرب باشد. تأثیرهایی که از فضای مجازی می‌گیرند و اگر فضای مجازی بر معنویت تأثیر منفی می‌گذارد و از این رو با گذراندن وقت زیاد در دنیای مجازی بر کاهش معنویت دانشجویان اثرگذار بوده. می‌توان با برگزاری جلسه‌ها با حضور طلاب خبره و افراد متدین، دانشجویان را به سوی معنویت جذب کرد...».

اطلاع‌رسان کد ۱۱: «... معنویت در دانشگاه فرهنگیان با توجه به وجود شبکه‌های مجازی کم‌رنگ شده و به معنویت بها داده نمی‌شود».

اطلاع‌رسان کد ۱۲: «... اگر انسان در یک خانواده معنوی رشد کند، به احتمال قریب به یقین از معنویت بالایی برخوردار خواهد بود. در مقاطع بالاتر یعنی دبیرستان و دانشگاه خصوصاً تأثیراتی که از دوستان و اطرافیان روی فرد می‌گذارند، می‌تواند باعث تغییر در خلقیات فرد شود...».

اطلاع‌رسان کد ۱۳: «... وقتی که وارد خوابگاه دانشجویی می‌شوند، بسته به شرایط موجود در خوابگاه، سطح دینی آنها تغییر می‌کند. مثلاً کسی که از لحاظ دینی سطح متوسط داشته باشد و در خوابگاه قرار داشته باشد که بقیه دانشجویان آن سطح پایین‌تری داشته باشند ولی دانشجویانی که سطح پایینی دارند بر دانشجویی که سطح متوسط دارد، تأثیر بیشتری می‌گذارند و آن دانشجو کمتر به مسائل دینی خود اهمیت می‌دهد و بیشتر سمت و سوی دیگر دانشجوها را می‌گیرد. البته ممکن است برعکس نیز عمل کند. راهکار من این است که اساتید سر کلاس بیشتر به مسائل دینی اهمیت دهند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۴: «... فرد با دیدن خانواده، اقوام، دوستان و در حالت کلی جامعه خود به صورت دیداری مطالبی را درک می‌کند و ارزشهایی برای او ایجاد می‌شود. یک محیط مذهبی و معنوی باعث ایجاد انگیزه به میل درونی در فرد می‌شود تا به سوی معنویت سوق داده شود. آشنا کردن فرد با معنویت و زیبایی‌های آن و عواقب و آثار آن نیز نقش مهمی در گرایش فرد به طرف آن دارد...».

اطلاع‌رسان کد ۱۵: «... لقمه حلال به صورت طبیعی فرد را به سمت معنویت سوق می‌دهد و لقمه حرام فرد را دور می‌سازد؛ به طوری که فردی که لقمه حرام خورده، کمتر به سمت راه راست گرایش دارد و از معنویت دور است و حتی اگر در این راه باشد، ممکن است از آن سوء استفاده کند. دعوت افراد محبوب و مهربان به سمت معنویت، تأثیر مثبت و دعوت افراد منفی، تأثیر عکس دارد...».

اطلاع‌رسان کد ۱۷: «... متأسفانه به دلیل ترس و محافظه کاری عقاید و باورهای واقعی دانشجویان مسکوت می‌باشد و همه تظاهر به دینداری می‌کنند و تا زمانی که این شرایط وجود دارد، نه تنها معنویت توسعه پیدا نمی‌کند، بلکه هر روز محدود و نابود می‌شود. راه توسعه معنویت این است که با نفاق و دورویی مبارزه کرد و اجازه داد دانشجویان بدون زور

و فشار، چه پنهان و آشکار، نحوه رفتار و باور عقاید خود را انتخاب و بروز بدهند. تا زمانی که به زور دین تحمیل می‌شود، هیچ‌گاه معنویت توسعه پیدا نمی‌کند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۸: «... مگر می‌شود در اسلامی که مرز بین کفر و ایمان را نماز می‌داند، انسانی را انسانی معنوی دانست و حال آنکه نماز نمی‌خوانند یا کتاب اصلی دین خود را با گذشت سالها و روزها نمی‌خواند و حتی گاهی به صفحات آن نگاه نمی‌اندازند. فکر می‌کنم بین یک پنجم تا یک سوم در حالت خوشبینانه از دانشجو معلمان خوابگاه دانشگاه نمازخوان هستند، آنچه که عیان است چه حاجت به بیان است...».

اطلاع‌رسان کد ۱۹: «... واقعیت این است که عده‌ای از دانشجویان جدیدالورود می‌دیدیم که در بدو ورود چند روزی یا وقتی را نماز می‌خواندند، اما با مشاهده عدم اهمیت و جدیت مسئولین مربوطه و جو حاکم بر دانشگاه، بیخیال شده...».

اطلاع‌رسان کد ۲۰: «... معنویت در دانشگاه فرهنگیان کم است؛ چون مشکلات اقتصادی جامعه نه تنها در دانشگاه فرهنگیان، بلکه در دیگر دانشگاهها نیز تأثیر خود را گذاشته است و این کارهایی که در پشت دین انجام می‌دهند و دین را به عنوان یک سپر قرار داده‌اند، باعث شده است که جوانان ما بهانه‌ای برای دوری از دین پیدا کنند...».

مضمون فراگیر چهارم: محرکها و راهکارهای افزایش معنویت

بر اساس نتایج تحلیل مصاحبه‌های به دست آمده از دانشجویان در ارتباط با «محرکها و راهکارهای افزایش معنویت در دانشگاه فرهنگیان»، پنج مضمون سازمان‌دهنده، شامل «مشوقها و انگیزه‌ها»، «آگاه کردن دانشجویان»، «برگزاری جلسات مذهبی»، «آزادی و پرسشگری دینی» و «اثرگذاری نیروی انسانی» استخراج شد. در جدول ۴، شاخصهای بیانگر هر یک از این عوامل ارائه شده‌اند.

جدول ۴: محرکها و راهکارهای افزایش معنویت دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
مشوقها و انگیزه‌ها	هدیه دادن کتابهای مذهبی در مراسم؛ استفاده از مواد تغذیه‌ای برای جذب افراد؛ دادن پاداش و تشویق افراد فعال در امور مذهبی و انسانی؛ توجه به آرمانها و ارزشهای علمی دانشجوها؛ دادن جوایز و هدایا به دانشجویان برتر در رشته‌های مذهبی؛ ایجاد انگیزه با عمل و رفتار مناسب؛ بهبود روش کار و اخلاق مسئولان دانشگاه؛ قطع نکردن گاز در ماه	

رمضان؛ ایجاد رقابتهای فرهنگی بین دانشجویان در دانشگاه؛ در نظر گرفتن نمره علمی برای کارهای فرهنگی.		
استفاده از روشهای علمی، دینی همراه با دلیل و برهان؛ عدم استفاده از سخنرانی محض و خسته کننده و یکطرفه؛ برگزاری جلسات پرسش و پاسخ و مناظره دینی علمی و منطقی توسط دانشجویان؛ بحث درباره ریشه سنتها و تقابلهایی که دشمنان در صدد ایجاد آن هستند؛ آگاهی از هدفهای اصلی زندگی؛ آشنا کردن فرد با معنویت و زیباییها و آثار آن؛ تفهیم جدایی دین از بعضی مسئولان نابخرد و سوء استفاده گر.	آگاه کردن دانشجویان	
برگزاری جلسه ها با حضور طلاب خبره؛ جلسه قرائت قرآن؛ استفاده از برنامه های متنوع فرهنگی و مذهبی؛ تدارک مراسم های مذهبی برای دانشجویان خوابگاهی؛ برنامه های جهادی در دانشگاه به وجود آورند؛ بردن دانشجویان به سفرهای زیارتی و سیاحتی و ایجاد امنیت و آرامش؛ برگزاری همایشها و مراسمات؛ برگزاری دعاها و روزهای هفته؛ برگزاری جلسات راجع به شبهات دین؛ برگزاری جشنهای جذاب و متنوع.	برگزاری جلسات مذهبی	
تا زمانی که دین به زور تحمیل شود، هیچ گاه معنویت توسعه پیدا نمی کند؛ خواستن نظرات افرادی که به دین تمایلی ندارند و دلیل آن؛ پرهیز از سختگیری های بی مورد؛ احترام گذاشتن به نظرات افراد؛ دانشجویان برای پرسیدن سؤال درباره شبهات تشویق شوند؛ توجه به درخواستها و سخنان دانشجویان؛ نقد و برخورد با روحانیون فاسد و سوء استفاده گر؛ قدرت زیر سؤال بردن روحانیون کج اندیش؛ به قربان نبودن دانشجویان.	آزادی و پرسشگری دینی	
استفاده از اساتید مجرب به مسائل فرهنگی؛ از متخصصان دینی باید استفاده شود؛ استفاده از امام جماعت و روحانیون فعال و به روز و چندبعدی؛ الگو بودن مسئولین؛ عمل کردن مسئولین به وعده های خود؛ از روحانیونی که با دانشجویان تعامل و روابط صمیمانه ای دارند استفاده شود؛ آوردن روحانیان که همراه خود نشاط داشته باشند؛ استفاده نکردن از روحانیون سیاسی و گرایش جناحی؛ فدا نکردن قرآن و ائمه به خاطر بعضی مسئولین توسط سخنرانان	اثرگذاری نیروی انسانی	

در ارتباط با محرکها و راهکارهای افزایش معنویت، پنج مضمون سازمان دهنده «اثرگذاری نیروی انسانی»، «آزادی و پرسشگری دینی»، «برگزاری جلسات مذهبی»، «مشوقها و انگیزه ها» و «آگاه کردن دانشجویان» شناسایی شد که همگی بر معنویت دانشجویان اثر گذارند. این مضامین موجب افزایش معنویت دانشجویان دانشگاه فرهنگیان می شوند؛ بنابر

این، با برنامه‌ریزی دوره‌های آموزشی به منظور افزایش معنویت، به عنوان یک عامل اساسی، می‌توان به ارتقای معنویت دانشجومعلم‌ان کمک کرد.

در ادامه و به منظور مستندسازی، به نمونه‌هایی از صحبت‌ها، اشارات و دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان در فرایند مصاحبه اشاره می‌شود. گفتنی است که در بعضی از نقل قول‌ها ممکن است بیش از یک یا چند کد باز وجود داشته باشد.

اطلاع‌رسان کد ۱: «برگزاری جشنهای جذّاب و متنوع می‌تواند موجب ترغیب شرکت دانشجویان در این مراسمات بشود. در دانشگاه باید محیط معنوی فراهم باشد. خوابگاه محیط مناسبی برای دعا و نماز نیست...».

اطلاع‌رسان کد ۲: «... تفکر معنوی ضمن نیاز به اعتقاد قلبی، نیازمند عمل به آن اعتقادات می‌باشد. به نظر اینجانب، افزایش معنویت نیازمند عزم و اراده فرد است. همچنین عمل‌گرا بودن افراد صاحب تفکر معنوی، اثرگذار خواهد بود تا حرف الکی زدن...».

اطلاع‌رسان کد ۳: «... اصل معنویت را باید در دانشگاه‌ها اجرا کرد و دانشجویان را به آن علاقه‌مند و ترغیب کرد. تشکیل حلقه‌های بسیج و صالحین در این امر مؤثر است. مسئولین دانشگاه از جمله رئیس و سرپرست آن، که وقت بیشتری دارند، دانشجو را به امر معنوی تشویق کنند. اردوهای جهادی و مذهبی و تفریحی برگزار شود. در کنار آن، برنامه‌های پیوسته و مداوم برای افزایش معنویت تدوین شود...».

اطلاع‌رسان کد ۴: «... می‌توان دانشجویان را برای انجام دادن فرایض دینی تشویق نمود و برای دانشجویانی که خوابگاهی هستند، مراسم‌های مذهبی‌ای را تدارک دید...».

اطلاع‌رسان کد ۵: «... افراد روحانی‌ای که به دانشگاه وارد می‌شوند، روحیه فرهنگی و دینی را در کنار روحیه بانشاط خود همراه داشته باشند...».

اطلاع‌رسان کد ۶: «... با توجه به اینکه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان، دانشجویان دیندار و قدردانی می‌باشند، اکثراً از لحاظ معنویت دارای یک روحیه خاص می‌شوند که امیدوارکننده است. اما برای افزایش این معنویت و روحیه دینی مذهبی می‌توان راهکارهایی از جمله برگزاری همایش‌ها و مراسمات و فرایضها را ترتیب داد و نباید اجازه داد که دانشجویان برخی فعالیت‌های دوستان خود را مورد تمسخر قرار دهند.».

اطلاع‌رسان کد ۷: «... می‌توان طلبه‌هایی که به عنوان امام جماعت برای نماز به دانشگاه می‌آیند، به اتاق خوابگاه‌ها بیایند و با دانشجویان رابطه صمیمی برقرار کنند و آنها را به معنویت تشویق کنند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۰: «...گزینش دانشجویان، کسانی را مورد قبول و گزینش قرار می‌دهند که از لحاظ معنویات نسبت به دیگران در وضعیت مطلوب‌تری برخوردار هستند. هنگام ورود به دانشگاه با توجه به فضایی که در دانشگاهها حاکم است، معنویت و مبانی دینی بیشتر از سایر دانشگاههای دیگر مورد توجه است؛ چرا که یکی از اهداف دانشگاه فرهنگیان، تربیت معلمان با انگیزه و معنویت بالا است...».

اطلاع‌رسان کد ۱۱: «...اما در بعضی از موارد چون معنویات را به صورت اجباری بر دانشجویان تحمیل می‌شود، چه بسا به جای آثار مطلوب، نتیجه‌ای منفی در پی داشته باشد. از جمله راهکارهایی که برای افزایش انگیزه دانشجویان می‌توان اشاره کرد عبارت است از پرهیز از سختگیری‌های بی‌مورد در رابطه با معنویت و مسائل دینی؛ توضیح و تفسیر به‌روز معنوی و به‌روز کردن مبانی آن به اینکه این مبانی چه آثار مطلوب و مثبتی در آینده کاری دانش و علم می‌تواند بگذارد و این مبانی نباید به صورت تحمیلی باشد، بلکه باید به صورت پذیرش آگاهانه باشد...».

اطلاع‌رسان کد ۱۲: «...با برگزاری جلسات دینی متنوع و اردوهای زیارتی و حمایت از دانشجویانی که از لحاظ دینی و اعتقادی در سطح بالاتری هستند و آنها بتوانند بقیه را نیز به راه بیاورند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۳: «...بہتر است کہ مسئولین دانشگاه در نماز شرکت کنند؛ این طوری بچہ‌های بیشتری برای شرکت در نماز حضور پیدا می‌کنند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۸: «...وضعیت دانشجویان از لحاظ معنوی بسیار خراب است؛ چون دانشجویان به آنچه می‌دانند، اعتقاد و باور ندارند و دیگری عادی شدن باورها و فرهنگهای غلط است و دیگری از بین رفتن ارزشهای واقعی است و برای این مورد، مهم‌ترین اشکال مربوط به حکومت است چون خودشان بی‌عملن و مردم قبولشون ندارند...».

اطلاع‌رسان کد ۱۹: «...تفکرات دانشجویان با هم متفاوت است. برخی از دوستان تنها به فکر ریاکاری هستند و اینکه به روابط نامشروع فکر می‌کنند، نماز نمی‌خوانند و به دنبال کارهای بیهوده هستند. اکثریت دانشجویان از گوشی‌های پیشرفته استفاده منفی می‌کنند؛ به طوری که اگر شخصی بخواهد گوشی ایشان را نگاه کند، روشن نمیشه گوشی رو به دستش بدهند...».

اطلاع‌رسان کد ۲۰: «...در کل باید گفت که وضعیت اکثر دانشجویان چندان خوب نیست و تنها کسی که می‌تواند بهشون کمک کند، تنها خود شخص است، که باید به دنبال

شناخت خداوند و ابعاد مختلف دین برود؛ چونکه نصیحت کردن یا کارهایی از این قبیل فایده چندانی ندارد...».

د) بحث و نتیجه‌گیری

با گذشت بیش از ۴۵ سال از عمر انقلاب اسلامی، اکنون جمعیت عمده کشور را نوجوانان و جوانانی تشکیل می‌دهند که به عنوان نسل سوم و چهارم انقلاب، بیش از پیش ضرورت دارد تا با معنویت و عوامل مؤثر در آن آشنا شوند؛ زیرا به واسطه معنویت است که می‌توان به سؤال‌سازی در ارتباط با مسائل اساسی مهم زندگی خود پرداخت و به وسیله آن در زندگی تغییراتی ایجاد کرد. پژوهش حاضر با درک این مسئله مهم و با هدف شناسایی مفاهیم و مضامین مرتبط با عوامل مؤثر بر معنویت از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان لرستان انجام شد و تلاش شد تا جنبه‌های مختلف این موضوع واکاوی شود. بنا بر نظر مشارکت‌کنندگان، مفاهیم و مضامین مد نظر پس از تحلیل، ۱۶۲ کد باز در ۱۴ مضمون سازمان‌دهنده و چهار مضمون فراگیر را شامل شدند. نتایج حاصل با برخی مؤلفه‌های مطرح‌شده در اسناد، کتب و پژوهشهای پژوهشگرانی از جمله: قاسمی و همکاران (۱۴۰۲)، عباسی بیرگانی و علوی (۱۴۰۲)، رحیمی و نقوی (۱۴۰۲)، ترک‌زاده و راضی (۱۳۹۶)، ابطحی (۱۴۰۲)، رضایت و همکاران (۱۴۰۱)، ختری و گوپتا (۲۰۲۲)، سوامی و همکاران (۲۰۲۲)، سریواستاوا و گوپتا (۲۰۲۲)، دودمان و همکاران (۱۴۰۰) و رچا و پینهیر (۲۰۲۱) به طور مستقیم یا غیر مستقیم، همسو و همسان است.

در ارتباط با مضمون فراگیر اول پژوهش با عنوان «نقش عوامل انسانی و اجتماعی در گرایش و میزان معنویت دانشجویان»، نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد نقش عوامل انسانی و اجتماعی در گرایش و میزان معنویت دانشجویان، شامل دو مضمون سازمان‌دهنده «جایگاه علمی اساتید» و «نقش کادر اداری و آموزشی و فرهنگی» بود. در ارتباط با این دو مضمون می‌توان به مضامین پایه نبود حلقه‌های معرفت مشترک دانشجو و اساتید؛ شرکت محدود و اجباری استادان و مسئولان به همراه دانشجویان در مراسم معنوی؛ عدم برگزاری مباحثه مذهبی اساتید در فضای آزاد و دوراز ترس از طرف مسئولان دانشگاه؛ دعوت از اساتید مذهبی مطرح به صورت یکطرفه و جناحی؛ پاسخگو نبودن برخی از اساتید به پرسشها، ناآگاهی بعضی از اساتید نسبت به علوم دینی؛ سرخوردگی معنوی دانشجویان توسط بعضی اساتید؛ تلاش بعضی اساتید برای اتلاف وقت در کلاس؛ حاکم بودن جو زور و اجبار و یکطرفه بودن محیط کلاس توسط اساتید؛ روزمره‌ای و یأس و یکنواخت بودن کلاس درس

و ترم تحصیلی؛ سیاست‌زدگی اساتید و دانشجویها و تأثیر سیاست‌زدگی در معنویت اشاره کرد. این نتایج با تحقیقات عقیقی و منطقی (۱۴۰۱)، ختری و گوپتا (۲۰۲۲) و سریواستاوا و گوپتا (۲۰۲۲) همخوانی دارد. یافته‌های پژوهش عقیقی و منطقی (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که معنویت و فروتنی، پیامدهای مهمی برای احساسات و رفتارهای مثبت زیردستان و کارکنان خود دارد. سازمانهایی که انسجام بیشتری دارند، می‌توانند با ایجاد محیط مساعدتر، افراد را برای بروز احساسات مثبت ترغیب کنند. همچنین ارزشهای فردی را با ارزشهای سازمانی همسان کرده و در نهایت، معنادار بودن کار را افزایش دهند که موجب افزایش ادراک معنویت در محیط کار می‌شود. نتایج مطالعات ختری و گوپتا (۲۰۲۲) نشان داد که عوامل مؤثر بر معنویت شامل فضا و فرهنگ مناسب در محیط، همسویی با ارزشها، احترام به کارکنان و کار معنادار است. سریواستاوا و گوپتا (۲۰۲۲) در پژوهشی با هدف طراحی مدل معنویت در سازمان، سه عامل را شناسایی کردند که به ترتیب اهمیت، عبارتند از: اعتماد و صداقت متقابل با دیگران؛ تعهد به کیفیت و خدمت‌رسانی به کارکنان و گزینش کارکنان بر مبنای فلسفه معنویت‌محور.

در ارتباط با مضمون فراگیر دوم پژوهش با عنوان «کیفیت و نحوه اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت دانشجویان»، نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد کیفیت و نحوه اثرگذاری ضعفهای شناختی و معرفتی بر معنویت دانشجویان، شامل سه مضمون سازمان‌دهنده «پیگیری نکردن برای حصول معرفت معنویت»، «به کار نیستن اصول منطقی تفکر» و «عدم انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیر از سوی سازمانهای ذی‌ربط» بود. در ارتباط با این سه مضمون می‌توان به مضامین پایه عدم معرفتی صحیح معنویت به مردم؛ تجویز دستورات ناقص؛ بهره نبردن از فناوری‌های نوین برای آموزش معارف معنوی؛ دسترسی نداشتن به منابع معتبر؛ کمبود طرحهای جامع معرفتی برای دانشجویان؛ تفسیرهای متناقض از دین توسط برخی افراد؛ توجه نکردن به تطابق معنویت و فطرت؛ انتخاب ناآگاهانه؛ کج‌فهمی، اطلاعات سطحی و بیش نادرست؛ ناتوانی در تحلیل شبهات؛ اهتمام نداشتن به پرسش؛ مقاومت در برابر فهم جدید؛ کم‌حوصلگی ناشی از ماشینی شدن زندگی‌ها؛ دریافت دین از منابع ناموثق و عدم مطالعه متون دینی اشاره کرد. این نتایج با پژوهش عباسی بیرگانی و علوی (۱۴۰۲)، ختری و گوپتا (۲۰۲۲) و دودمان و همکاران (۱۴۰۰) همخوانی دارد. یافته‌های پژوهش عباسی بیرگانی و علوی (۱۴۰۲) نشان داد که مدیران آموزشی از طریق گنجاندن محتوای آموزشی معنویت در برنامه آموزشی دانشجویان و برگزاری کارگاههای ضمن

خدمت، همچنین با توجه به نظریه هوش معنوی و برگزاری کارگاه‌هایی با همکاری مشترک متخصصان در زمینه معنویت؛ به تقویت معنویت دانشجویان کمک می‌کنند و با اقدام، می‌توان اثرات سودمندی را شاهد بود. نتایج مطالعات ختری و گوپتا (۲۰۲۲) نشان داد که عوامل مؤثر بر معنویت، شامل فضا و فرهنگ مناسب در محیط، همسویی با ارزشها، احترام به کارکنان و کار معنادار است. دودمان و همکاران (۱۴۰۰) نیز طی پژوهشی، مؤلفه‌های دین‌مداری و آخرت‌گرایی، معناگرایی و هدفمندی، خودآگاهی فردی و روشهای معنوی در فرایند آموزش و اخلاق نیکو را شناسایی کردند.

در ارتباط با مضمون فراگیر سوم پژوهش با عنوان «نقش وضعیت خوابگاه دانشگاه و امکانات و فضای مجازی در گرایش و میزان معنویت دانشجویان»، نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد نقش وضعیت خوابگاه دانشگاه و امکانات و فضای مجازی در گرایش و میزان معنویت دانشجویان، شامل چهار مضمون سازمان‌دهنده «نقش فضای مجازی»، «نقش دوستان»، «نقش امکانات» و «نقش وضعیت خوابگاه» بود. در ارتباط با این چهار مضمون می‌توان به مضامین پایه کم‌رنگ بودن حضور طلبه‌ها در اتاقهای دانشجویان و برقراری رابطه صمیمی با آنان؛ نامناسب بودن وضع ظاهری تعدادی از دانشجومعلم‌ان در خوابگاه و محیط اطراف آن؛ ریاکاری برخی از دوستان؛ سپر قرار دادن دین از سوی برخی افراد، بهانه‌ای برای دوری از دین شده است؛ ایجاد انگیزه و میل درونی به سوی معنویت به علت ایجاد محیط مذهبی؛ خوابگاه محیط مناسبی برای دعا و نماز نیست؛ نبود کتابهای مذهبی در خوابگاه؛ عدم کارایی برنامه‌های فرهنگی و ضعف فعالیتهای بسیج دانشجویی؛ اقدامات محدود فرهنگی برای محیط خوابگاه؛ مشکلات اقتصادی دانشجویان و تأثیر آنها بر معنویت؛ نداشتن روحانی کارآمد و دارای بار علمی زیاد؛ نبود روحانی‌ای که نسبت به مسائل آگاهی کافی داشته باشد؛ نبود مشاور مذهبی؛ عدم استفاده از همه دانشجویان در کارهای فرهنگی؛ نبود برنامه‌های معنوی پیوسته و مداوم؛ عدم توجه جدی دانشجویان به معنویت در دانشگاه؛ وجود افرادی که دیدگاهشان به امور دینی و مذهبی کم‌رنگ است؛ عدم تعهد دینی نسبت به فراگیری علم؛ کم بودن تعداد جشنها و مراسم مذهبی؛ تأثیر منفی فضای مجازی؛ گذراندن وقت زیاد در فضای مجازی؛ توجه به فرهنگهای بیگانه نظیر غرب؛ مواجهه دانشجویان با شبهات زیاد توسط دشمنان اسلام و رسانه‌های خارجی؛ عادی شدن باورها و فرهنگهای غلط و از بین رفتن ارزشهای واقعی اشاره کرد. این نتایج با تحقیقات ترک‌زاده و راضی (۱۳۹۶)، جویباری و همکاران (۱۳۹۴) و ارباب و حسینی (۱۴۰۱)، همخوانی دارد. یافته‌های پژوهش

ترک‌زاده و راضی (۱۳۹۶) نشان می‌دهد در عصری که افراد و جوامع به دلیل فشار رو به گسترش تغییرات و تحولات، نوعی بحران اخلاقی و هویتی را پشت سر می‌گذارند؛ وجود معنویت می‌تواند ثمرات چشمگیری را برای ایجاد معناداری و پیوستگی افراد فراهم آورد. همچنین پژوهش جویباری و همکاران (۱۳۹۴) نشان داد که دانشجویان با فعالیت مذهبی، مشارکت در برگزاری اعیاد و مراسم مذهبی و شرکت در تشکلهای دانشجویی که فعالیتهای هنری، ورزشی، علمی، فرهنگی و مذهبی دانشجویان را پوشش می‌دهند؛ نشاط مذهبی در آنان ایجاد شده و آرامش، احساسی است که به دنبال انجام فعالیتهای مذهبی برای آنان حاصل می‌شود. ارباب و حسینی (۱۴۰۱) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که امروزه پیشبرد بسیاری از سیاستهای کلان معنویت‌محور در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی، نیازمند برخورداری از مکنت مالی مناسب برای نفوذ معانی معنوی در درون قلبهاست. به عبارت دیگر؛ همان‌طور که سیاستهای رشد اقتصادی بر فرهنگ، آداب و رسوم و بنیانهای معنوی یک جامعه تأثیرات جدی می‌گذارد؛ ضعف در بنیة اقتصادی نیز می‌تواند موجب وادادگی فرهنگی و کاهش توان لازم برای مبارزه با عناصر مهاجم و مزاحم به بنیانهای معنوی شود.

در ارتباط با مضمون فراگیر چهارم پژوهش با عنوان «محرکها و راهکارهای افزایش معنویت در بین دانشجویان»، نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد محرکها و راهکارهای افزایش معنویت در بین دانشجویان، شامل پنج مضمون سازمان‌دهنده «اثرگذاری نیروی انسانی»، «آزادی و پرسشگری دینی»، «برگزاری جلسات مذهبی»، «آگاه کردن دانشجویان» و «مشوقها و انگیزه‌ها» بود. در ارتباط با این پنج مضمون، می‌توان به مضامین پایه‌هیدیه دادن کتابهای مذهبی در مراسم؛ استفاده از مواد تغذیه‌ای برای جذب افراد؛ دادن پاداش و تشویق به افراد فعال در امور مذهبی و انسانی؛ توجه به آرمانها و ارزشهای علمی دانشجویها؛ دادن جوایز و هدایا به دانشجویان برتر در رشته‌های مذهبی؛ ایجاد انگیزه با عمل و رفتار مناسب؛ استفاده از روشهای علمی دینی همراه با دلیل و برهان؛ عدم استفاده از سخنرانی محض و خسته‌کننده و یکطرفه؛ برگزاری جلسات پرسش و پاسخ و مناظره دینی علمی و منطقی توسط دانشجویان؛ آگاهی از هدفهای اصلی زندگی؛ آشنا کردن فرد با معنویت و زیبایی‌ها و آثار آن؛ تفهیم جدایی دین از بعضی مسئولان نابخرد و سوءاستفاده‌گر؛ استفاده از برنامه‌های متنوع فرهنگی و مذهبی؛ تدارک مراسم مذهبی برای دانشجویان خوابگاهی؛ اجرای برنامه‌های جهادی و سفرهای زیارتی و سیاحتی و ایجاد امنیت و آرامش؛ برگزاری همایشها و مراسم، برگزاری دعاهای روزهای هفته؛ برگزاری جلسات راجع به شبهات دین و بحث درباره آنها؛

برگزاری جشنهای جذّاب و متنوع؛ استفاده از اساتید مجرب به مسائل فرهنگی؛ استفاده از امام جماعت و روحانیون فعال و به‌روز و چندبُعدی؛ الگو بودن مسئولان و عمل کردن مسئولان به وعده‌های خود اشاره کرد. این نتایج با تحقیقات ترک‌زاده و راضی (۱۳۹۶)، قاسمی و همکاران (۱۴۰۲) و سوامی و همکاران (۲۰۲۲) همخوانی دارد. نتایج تحقیقات قاسمی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داد که فضای معنویت‌گرا در بستری بر اساس اعتقاد دینی شکل گرفته است. آنان اشاره می‌کنند که این‌گونه فضاها، اثرات متفاوتی بر افراد دارند که شامل ارتباط مطلوب فرد با خدا، خود، دیگران و طبیعت است. سوامی و همکاران (۲۰۲۲) نیز نشان دادند که مهم‌ترین ابعاد تأثیرگذار بر ارتقای معنویت، ایجاد فضای معنوی، مدیریت تحول‌آفرین و خلاقیت است.

با توجه به مباحث مطرح‌شده می‌توان نتیجه گرفت که اهداف دانشگاه فرهنگیان چندبُعدی است و یکی از این اهداف، آماده کردن دانشجومعلم‌ان به بهترین شکل ممکن برای جامعه و رسیدن به معنویت و حیات طیبه است. بنابر این، تأثیر معنویت به عنوان عامل محرّک درونی‌شده و اثرگذار برای انجام وظایف معلمی، غیر قابل تردید است. معنویت از عوامل اصلی در تهذیب و پرورش تفکر و باعث اجتناب از عوامل منفی بیرونی و فضای مجازی و توجه نکردن به فرهنگهای غلط و اشتباه بیگانه است. لازمه ایجاد جوّ معنوی اثرگذار و پایدار در دانشگاه فرهنگیان، کارایی هرچه بیشتر برنامه‌های فرهنگی، از جمله برگزاری جشنها و مراسم مذهبی مؤثر و مفید برای اقناع، آگاهی و آشنایی دانشجو معلم‌ان با معنویت و زیبایی‌ها و آثار آن است.

در این راستا پیشنهاد می‌شود برای درونی‌شدن معنویت و پرهیز از مسائل ظاهری و ظاهرسازی، از برگزاری جلسه‌ها با حضور انسانهای خبره، به‌روز و اثرگذار استفاده شود. موانع معنویت، از جمله استفاده نادرست از فضای مجازی و چگونگی اثرگذاری دوستان نااهل، در کارگاههای اثرگذار همراه با بحث و گفتگو تبیین شود. پیشنهاد می‌شود زمینه حضور و شرکت مسئولان و اساتید در مراسم دانشجویی به منظور اثرگذاری بیشتر فراهم شود. همچنین سعی شود زمینه به کار بستن اصول منطقی تفکر و انتقال معارف صحیح به شیوه فراگیرمحوری از سوی دانشگاه فراهم شود.

منابع

- ابراهیم پور، حبیب و ولی نعمتی (۱۳۹۵). «تحلیل نقش دینداری در تعالی معنویت در محیط کاری کارکنان». پژوهشهای مدیریت عمومی، ۹(۳۲): ۱۵۵-۱۶۸.
- ابطحی، معصومه السادات (۱۴۰۲). «اثربخشی بسته آموزشی معنویت درمانی بر ذهن آگاهی کودکان آزار دیده». انتظام اجتماعی، ۱۵(۳): ۱-۲۸.
- ارباب، جواد و سید رضا حسینی (۱۴۰۱). «روابط و نحوه اثرگذاری پیشرفت اقتصادی بر معنویت اسلامی». اقتصاد اسلامی، ۲۲(۸۵): ۵-۳۲.
- ترک زاده، جعفر و الهام راضی (۱۳۹۶). «تأملی بر معنویت محیط کاری از منظر رویکرد اسلامی و غربی: کاربرد در رفتار سازمان». مطالعات دین، معنویت و مدیریت، ۶(۱۱): ۱۴۹-۱۷۴.
- جویباری، لیلا؛ مهین نوملی، اکرم ثناگو و بهزاد تقوی (۱۳۹۴). «بررسی تجربه نشاط معنوی دانشجویان در دانشگاه علوم پزشکی گلستان». دین و سلامت، ۳(۱): ۳۱-۱۹.
- راهنجات، نسیم السادات و حسن امیری (۱۴۰۱). «اثربخشی معنویت درمانی بر کاهش اختلافات، سرد مزاجی و بدرفتاری زناشویی زوجین». روان شناسی و دین، ۱۵(۳): ۸۲-۶۱.
- رحیمی کلور، حسین و سید علی نقوی (۱۴۰۲). «طراحی مدل شبیه سازی توسعه معنویت سازمانی در سازمانهای ورزشی». پژوهشهای کاربردی در مدیریت ورزشی، ۱۲(۴): ۲۸-۱۵.
- رضایت، غلامحسین؛ احمد غلامعلی و فاطمه رضایت (۱۴۰۱). «ماهیت معنویت اسلامی با رویکرد تربیتی». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۰(۵۴): ۲۷۸-۲۴۹.
- رودگر، محمدجواد (۱۴۰۱). «فلسفه معنویت در اندیشه و آثار استاد شهید مطهری». انوار معرفت، ۱۱(۱): ۳۳-۱۷.
- عباسی بیرگانی، کوروش و اعظم علوی (۱۴۰۲). «ارتباط بین هوش معنوی و معنویت سازمانی پرستاران». پژوهش در دین و سلامت، ۹(۳): ۴۷-۵۷.
- عبداللهی، محمد اسماعیل (۱۴۰۱). «معنویت گرایی اسلامی، گستره تمدنی و امتداد اجتماعی آن». قیاسات، ۲۷(۱۰۶): ۱۹۱-۱۷۷.
- عقیقی، علیرضا و هانیه منطقی (۱۴۰۱). «تأثیر تواضع مدیران بر عواطف و رفتارهای اخلاقی پرستاران بیمارستان بعثت همدان: تبیین نقش میانجی معنویت محیط کار». پژوهشی در دین و سلامت، ۸(۱): ۳۷-۲۲.
- قاسمی، الهام؛ سید مهدی خاتمی، مطیع مهدوی و محمدرضا پورجعفر (۱۴۰۲). «تبیین و سنجش کیفیت معنویت در فضاهای شهر اصفهان». گفتمان طراحی شده، ۴(۱): ۹۸-۷۳.

- Dündar, M. & H. Aslan (2022). "Association between Nurses' Spirituality and Frequency of Spiritual Therapeutic Care in Turkey". *Journal of religion and health*, 61(3): 1922-1935.
- Indradevi, B. (2020). "Workplace Spirituality: Successful Mantra for Modern Organization". *Journal of Critical Reviews*, 7(6): 437-440.
- Khatri, P. & P. Gupta (2022). "Impact of Workplace Spirituality on Employee Well-Being: The Mediating Role of Organizational Politics". *FIIB Business Review*, 1(1): 110-149.
- Muzaimi, M. (2022). A review of the holy Quran listening and its neural correlation for its potential as a psycho-spiritual therapy. *Heliyon*, e12308.
- Rocha, R.G. & P.G. Pinheiro (2021). "Organizational spirituality: Concept and perspectives". *Journal of Business Ethics*, 171(2): 241-52.
- Srivastava, S. & P. Gupta (2022). "Workplace Spirituality as Panacea for Waning Well-Being during the Pandemic Crisis: An Sdt Perspective". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 50(1): 375-388.
- Swami, A.; M. Khan, P. Hemrajani & R. Dhiman (2022). "Mapping the Intellectual Structure of Workplace Spirituality through Bibliometric Analysis". *FIIB Business Review*, 2(1): 243-257.
- Abbasi Birgani, Kourosh & Azam Alavi (2023). "The relationship between spiritual intelligence and organizational spirituality of nurses". *Journal of Research in Religion and Health*, 9(3): 47-57.
- Abdollahi, Mohammad Esmail (2022). "Islamic spirituality, its civilizational scope and social extension". *Qabasat Scientific Research Quarterly*, 27(106): 177-191.
- Abtahi, Masoumeh Al-Sadat (2023). "The effectiveness of the educational package of therapeutic content on the mindfulness of abused children". *Scientific Journal of Social Order*, 15(3): 1-28.
- Aqiqi, Alireza & Hanieh Logiqi (2022). "The effect of managers' humility on the emotions and ethical behaviors of nurses in Be'sat Hospital, Hamadan: Explaining the mediating role of workplace spirituality". *Journal of Research in Religion and Health*, 8(1): 22-37.
- Arbab, Javad & Seyed Reza Hosseini (2022). "Relationships and the way of impact of economic progress on Islamic spirituality". *Islamic Economics Journal*, 22(85): 5-32.
- Ebrahimpour, Habib & Vali Nemati (2016). "Analysis of the role of religiosity in the advancement of spirituality in the workplace of employees". *Public Management Research*, 9(32): 155-168.
- Ghasemi, Elham; Seyyed Mehdi Khatami, Moti Mahdavi & Mohammad Reza Pourjafar (2023). "Explanation and measurement of the quality of spirituality in the spaces of Isfahan city. *Scientific Journal of Designed Discourse*, Vol. 4, Issue 1: 73-98.
- Joybari, Leila; Mahin Noumoli, Akram Sanagoo & Behzad Taghavi (2015). "Study of the experience of spiritual joy of students at Golestan University of Medical Sciences". *Religion and Health Journal*, Vol. 3, Issue 1: 19-31.

- Rah Nejat, Nasim Al-Sadat & Hassan Amiri (2022). "**The effectiveness of spiritual therapy on reducing disagreements, coldness and marital abuse of couples**". *Psychology and Religion*, Year 15, Issue 3, Series 59: 61-82.
- Rahimi Klour, Hossein & Seyed Ali Naghavi (2023). "**Designing a simulation model for the development of organizational spirituality in sports organizations**". *Quarterly Journal of Applied Research in Sports Management*, 12(4): 15-28.
- Rezayat, Gholam Hossein; Ahmad Gholam Ali & Fatemeh Rezayat (2022). "**The nature of Islamic spirituality with an educational approach**". *Research on Islamic Education Issues*, 30(54): 249-278.
- Rudgar, Mohammad Javad (2022). "**The philosophy of spirituality in the thought and works of Professor Shahid Motahari**". *Anwar Marafat*, Year 11, Issue 1(22): 17-33.
- Torqzadeh, Jafar & Elham Razi (2017). "**Reflection on the spirituality of the workplace**". *Scientific-Specialized Quarterly of Islam and Management*, 6(11): 149-174.